

ELVEK — KÖNYVEK — FOLYÓIRATOK

Huizinga a történelem elméletéről.

Jan Huizinga új könyve (*Im Bann der Geschichte*, Basel, 1943.) egy eredményekben gazdag, sokrétű tudományos életpályának csúcsa és számadása. Írója egyike az európai történelemtudomány iskolateremtőinek, akitől nemzetek nemzedékei tanultak történelmi szempontokat és szemléletet s most, mikor új könyve első felében (*Studien zur Theorie und Methode der Geschichte*) a történetírás belső problémáiról, műhelytitkairól és eszmei alapvetéséről szól, mondanivalóinak súlyát a mögötte álló alkotások sora teszi jelentősebbé sok más történelemelméleti írásénál. Olyan valaki beszél nekünk a történelemről, aki nem az elmélet üres általánosságai, hanem az emberi történések sokszínű, konkrét valósága felől közeledik a kérdéshez s ezernyi emberi sors és gondolat átéléséből származó bölcsességgel keresi a dolgok mögött rejlő értelmet. Anélkül, hogy ezúttal még csak meg is kísérelnők a történetírás és a történelemszemlélet szövevényes problématikájának oly sok részletére kitekintő fejtegetéseit egészükben méltatni, röviden összefoglaljuk a történelmi megismeréssel foglalkozó gondolatmenetét, mint amelyből az alapkérdésekben tanúsított álszfoglalásai következnek.

A történelem — meghatározása szerint — az a szellemi forma, melyben egy kultúra a maga multjáról magának számot ad. Egyike tehát azoknak a formáknak, melyekben, mint a filozófiában, irodalomban, természettudományban, az emberi szellem a világot meg akarja érteni; a történelem esetében ezt a megértést a multban és a mult által keresi, mégpedig egy olyan tanulásnak a kedvéért, mely több mint maguknak a pusztá tényeknek ismerete. Épen ezért a történelemnek a multhoz való viszonya sohasem egy mechanikusan visszavetített tükörképé. A történész arra törekszik, hogy az emberi társadalom multjának hagyományában jelentést ismerjen fel s hogy ezt kifejezhesse, a történelmi jelenségeket világnézetében, szellemében és kultúrájában készen adott kategóriák szerint rendezzi. Ennek megfelelően a mult jelenségeiben bizonyos ideális formákat ismer fel s ezeket írja le, de nem fogalmilag, hanem *in actu* mint (társadalmi, vallási, jogi, szellemi, művészi, stb.) életformákat. A történelemben ezek az életformák rendszeren a bennük és köztük lezajló konfliktusokban szemlélhetők, melyeken keresztül valamilyen cél (tökéletesedés, felbomlás, megsemmisülés, ötvöződés, stb.) felé haladnak. A tör-

ténelem így tulajdonképen az emberi társadalom formatanán felépülő dramatika.

Minthogy ez a formatan minden egyes kultúrának sajátos kincse, minden kultúra a maga stílusában teremti újjá multja szellemi formáját, a történelem alanya tehát a mindenkori kultúra, tárgya pedig, minthogy a mulból a kultúra csak azt képes megismerni, megérteni és jelentéssel felruházni, amire szellemében kész kategóriák vannak, önmagának multja s így végeredményben a történelemben a kultúra állandóan önmagát tudatosítja. Ha pedig a történelemnek tárgya is, alanya is egy adott kultúra, azaz egy időben és térben meghatározott s a történelem sodrában belső összetételében is állandóan változó szellemi közöiség, szükségszerűen adódik a történelemszemlélet nagyfokú szubjektivitása. Ez a szubjektivitás, bárhogyan is tiltakoznak ellene a történelmet exakt tudománynak hinni szerető történészek s bárhogyan is akarják természettudományi törvények medrébe szorítani a teoretikusok, tagadhatatlan s a történelem lényegétől elválaszthatatlan. Érthető, ha sokan felteszik a kérdést: vajjon nevezhető-e egyáltalán tudománynak a történelem? Ha a tudománynak egyedül a természettudományos exaktság az ismérve, valóban nem. Nemesak azért, mert anyaga nem tűri a szkémátizálást, nem szorítható törvényekbe, nem igazolja sem a kauzalitás, sem az evolúció elvét (már azért sem, mert nem nyújt lehetőséget az ellenőrző tudományos kísérletezésre, hiszen egyetlen tényezője sem konstáns vagy reprodukálható), hanem főként azért, mert az exakt tudományokkal szemben az egyszeri, különleges, konkrét és egyéni jelenségeket akarja megragadni s elve a következetes indeterminizmus. Mindazok a kísérletek, melyek a mult században, tudományos becsületének megmentése örvén, filozófiai, szociológiai és természettudományos rendszerekbe akarták kényszeríteni a történelmet, csődöt mondtak, mert vagy túlságosan szűknek bizonyultak a szkémák a rögzíthetetlen és elhatárolhatatlan történelmi folyamat megragadására s így meghamisították azt; vagy olyan általánosságokban mozogtak, hogy megüresítették a történelmet, kiesett belőlük lapos közhelyek kedvéért az, ami tulajdonképeni tárgya: az egyszeri, meg nem ismétlődő. Mégis ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy a történelem tudomány, mert igazságot ismer fel és közöl. Minden kultúra a maga történetét igaznak kell, hogy tartsa, ha azt a kulturális lelkiismerete által felállított kritikai követelmények szerint építette fel. Mindennapi életünket sem kísérleti alapon bizonyított exaktság, hanem tapasztalati alapon szerzett szembeszökő valószínűség, az evidencia mértéke alatt éljük s mégsem romboljuk le általános szkepticizmussal; a történelmi igazságról való meggyőződésre pedig az egymást kiegészítő és ellenőrző források összetetése, ha józan ész, iskolázottság és történelmi érzék áll mögötte, épen elég alapot nyújt. A fennmaradó szubjektivitás szükséges is ahhoz, hogy a történelemmel való kapcsolatot megtaláljuk, mert minden történelmi ismerés, mely a maga rezonáló közegét és mértékét nem egy személyes szellemi és leki életben találja meg, halott és értéktelen. Nem igazi történelem az, melyet egy kultúra egésze nem ismer magának, mely csak egy külön zárt körnek a sajátja: igazságát

épen az bizonyítja, hogy a kultúra ismerősen és érdeklődéssel reagál rá, ezért sorvad el az a történelemtudomány, mely csak az egyetemek katedráihoz és a szobatudósok kuriozitásához van kötve s nincsenek dilettánsai, akik az életből jönnek és a történelemben is az életet keresik.

De épen mert az élet tudománya és az élet kategóriáin át nézi a multat, kell óvakodnia a történelemnek, ha a kultúrát öncsalásba nem akarja ringatni, hogy ne engedjen az ideák kísértésének s ne hagyja, hogy segítő, rendező szerepükön túllépve, önálló életet kezdjenek. Három veszélyre hívja fel Huizinga a figyelmet: a terminológiák inflációjára, a sablonokra és a történelmi ideák antropomorfizálására. Az első két veszedelem: a terminológiák inflációja, azaz egy bizonyos jelenségkomplexum megjelölésére szolgáló műkifejezésnek (renaissance, barokk, feudalizmus, stb.) térben és időben való tulságos kiterjesztése, mely végül is a körvonalak elmosódására vezet, továbbá a sablon, azaz két bizonyos vonásokban rokon jelenségnek azonos névvel való illette (pl. középkori és modern kapitalizmus, egyiptomi és európai feudalizmus, stb.), mely kiszűri a történelmi képből épen azt, ami valóban jellegzetes, az egyszerűséget; ezek azonban sokkal inkább a történelemírás külső formaadását, mint belső személetmódját befolyásolják s nem okoznak a történelmi ideák megszemélyesítéséhez mérhető válságot. Az emberi szellem erősen hajlandó a történelmi ideák fogalmasítására, a pusztá keretet dinamikus egyéniséggé duzzasztani s mint történelemalkotó erőt az ember helyett tévesen neki tulajdonított cselekményekben dramatizálni. Így válnak olyan ideák, mint kapitalizmus, feudalizmus, intellektualizmus, stb. előbb retorikai fogalmakká, majd észrevétlenül az embertől függetlenül képes tényezőkké, végül olyan mítikus szörnyekké, melyekkel együttérezni, vagy szembeszállani kell s melyek az embert elnyeléssel fenyegetik. A történelemben az ilyen fogalmasítás teljesen jogosulatlan, mert olyan tényezőket tesz történelmi alanyokká, melyek a valóságban nem léteznek, de veszélyes is, mert ebből származik korunk történelemszemléletének egyik eretneksége, mely az emberi egyéniségeket fiktív, mítikus hatalmak zsarnoksága alá helyezi s a történelmi folyamatot újabb skémába szorítja. A modern történettudomány hosszas szabadságharc után nyerte vissza öntörvényűségét, kitépve magát a filozófiai, szociológiai és természettudományos szemlélet gúzsából s Huizinga úgy látja, hogy most egy mítikus szemléletmől kezd benne teret nyerni, mely annál inkább kárhoztatandó, mivel kultúránk legbelsőbb vonása a kritikai-tudományos szemléletmód, a mítoszt legfeljebb játéknak vagy költészetnek fogadhatjuk el. Csak ennek a szemléletmódnak következetes fenntartásában hiszi biztosítottnak a történetírás komolyságát és tudományos értékét. Ha egy kultúra „legjobb tudomása szerint“, becsületes szándékkal és tiszta szellemmel teremti meg a maga történelmét, akkor az valóban az élet tudományává, bölcsességgé válik.

Huizinga történelemszemlélete, mint az a történelemtudomány, melyet a fentiekben körvonalazott, szubjektív és a mához szól, tudatos hitvallás nemcsak a történelem öntörvényűsége, hanem a nyugati kultúra humanista világnézete mellett is. Ennek

a kultúrának sajátos értékét épen érdeklődésének és befogadóképességének a mult kultúráihoz viszonyítva nagymértékű kiszélesedésében látja: ezért lehetséges ma világtörténelmet írni, amire a XIX. századig egyetlen kultúra sem volt képes. A nyugati kultúra rezonálni tud tőle idegen formákban élő és gondolkodó, rég kihalt népek és kultúrkörök szellemére is, tehát a maga alkotórészeivé tudja tenni ezeket is. Magyar vonatkozásban ez a legkorszerűbb mondanivalója Huizinga könyvének: minél egyetemesebb érdeklődésű történettudományunk, az emberiség multjának minél tágabb mezőjét képes befogni, annál gazdagabb és egyetemesebb lesz a magyar kultúra. Nemzeti multunk ismerete az elmult emberöltő alatt nem remélt mértékben elmélyült, a következő lépés szükségszerűen határaink átlépése kell, hogy legyen, elsősorban pedig szomszédaink történetének alapos felmérése, mert ebben szemlélhetjük mai nemzeti kultúránk öntudatosítására történelmi hivatásunk ezeréves gyakorlatát.

Makkai László.

Makkai Ernő: Póсахázi János élete és filozófiája. (Acta Philosophica. Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár). Kolozsvár, 1942. Nagy nyolcadrét, 107 lap.

Különösen nagy örömmel vettük kézbe Makkai Ernő könyvét, hogy végre akadt egy fiatal kutató, aki kellő filozófiai előkészülettel vetette bele magát a XVII. század magyar filozófiai irodalmába, hogy segítse felszínre hozni a magyar filozófáló szellem tanításait, azokat a gondolatait, amelyekkel belekapcsolódott az európai gondolkozásba, valamint azt a külső és belső küzdelmet, amelyet folytatott az igazság megismerése érdekében. Ennek a kornak irodalmát, irodalomtudományi szempontból, szorgalmas kutatók vizsgálják és különösen az összehasonlító irodalomtörténeti kritika tekintetében sok értékes eredményt is értek el, azonban e kor magyar filozófiáját még ma is jórészen sötét homály borítja. A skolasztikus örökség, az újkori kritikai szempontok, a protestáns orthodoxia számai oly szövevényesen egybefonódtak, hogy azoknak a szétfejtése és megkülönböztetése még igen sok kutatást és vizsgálódást igényel. Ennek a korszaknak egyik legérdekesebb s a fenti szempontból egyik legjellegzetesebb alakját vette szemügyre Makkai Ernő, könyvében. Kutatásainak egyes részeit és eredményeit folyóiratunk mult évi számaiban közölte (Makkai Ernő: Adalékok a magyar filozófia történetéhez, Szellem és Élet 1942. 1—3. számaiban).

Makkai Ernő könyve első felében (1—32) Póсахázi János életének külső és belső tekintetével foglalkozik, kora szellemi irányainak összefüggésében. Ez a rész bepillantást enged a XVII. század szellemtörténetébe, különösen pedig a cartesianizmus körül támadt filozófiai és teológiai küzdelmekbe, valamint a magyar coccejanizmus és a protestáns orthodoxia által támasztott kemény ellenállás által okozott súlyos szellemi válságba. Kétségtelen, hogy ebben a részben szüksége lett volna több és mélyebb theologia-tör-

téneti tájékozódásra, hogy meglássa, hogy az orthodoxia ellentállását fokozta egyrészt a reformáció örökségének a féltékeny védelme, másrészt az a tény, hogy a cartesianizmus ugyan hozott sok új, egyenesen forradalmi gondolatot, de még nem hozott egy olyan rendszert, amely az orthodoxia filozófiai és teológiai rendszere helyébe tudott volna lépni. A cartesianizmusból épen a rendszer hiányzott, bármennyi termékenyítő kritikai gondolatot is vett fel. A reformáció örökségének a féltékeny védelme okozta pl. azt a megkülönböztetést, amelyet Pósházi Introductorium Philosophicum c. munkájában a filozófia és a teológia, az emberi ész és a hit, a tudomány és a kijelentés, az elmélet és a dogma között végez. Kétségtelen, hogy ha az istenlétének ontológiai bizonyítéka és evidenciája rendszeresen beépült volna a cartesianizmus filozófiájába, akkor az orthodox Pósházinak és valamennyi kortársának sokkal könnyebb lett volna a csatlakozása, annál inkább, mert — amint ma világosan látjuk — végeredményében az orthodoxia dogmatizmusa is épen eléggé vaskos racionalizmus volt. A cartesianizmusban nem a racionalizmussal volt a baj, hanem a vele egybeszővődött felvilágosodás radikális individuálizmusával, amely hol indifferentizmusba, hol skeptícizmusba, hol pedig atheizmusba csapott át.

Makkai könyve második felében Pósházi filozófiai műveit ismerteti, majd pedig azt a rendszert, amelybe beleöntötte egész tudományosságát. Ezekre részletesen azért sem térünk ki, mivel folyóiratunk előbb hivatkozott számaiban, Adalékok a magyar filozófia történetéhez címen Makkai már, különösen a Introductoriumnak, bő ismertetését adta. Könyvének ez a része épenolyan jelentős, mint az előbbi, különösen azért, mert a XVII. századi magyar filozófia egyik tipikus személyiségének a filozófiáját ismerjük meg abból, oly részletesen és pontosan, amelyhez hasonló nincs irodalmunkban.

Teljes elismeréssel kell adóznunk a fiatal kutatónak azért a nyugodt és biztos kritikáért, amellyel a Pósházi filozófiájára vonatkozó különböző véleményeket összeveti és tisztázni igyekszik. További kutatásaitól várjuk, hogy a kor teljes magyar filozófiájának képét tisztázza, valamint annak európai összefüggéseit.

Tavaszy Sándor.

Laotse. — I. Tao. II. Az élet. — írta Gyulai Zoltán, Kolozsvár, 1942.

Gyulai Z., aki nagy örömmel és sok lelki rokonsággal merül el a kínai bölcselők életének és munkálkodásának ismeretébe, nagy hálára kötelezte a magyar közönséget ennek a füzetnek megírásával. A nagy kínai bölcselőnek ismertetésére vonatkozó világos fejtegetései tükrében igazi és hű képét kapjuk Laotse személyiségének és bölcséletének. Kitűnő fordításai megértetik velünk a Tao és az „élet“ elveinek nagy jelentőségét az egész kínai gondolkozásra nézve s így könyvecskéje jó bevezetés a kínai szellem megismerésére is. Lépten-nyomon meggyőződhetünk most arról, hogy a kínai gondolkozás nemcsak a pedáns etikai parancsok, cere-

moniak, szokások és gesztusok tömkelege, hanem nagy metafizikai alapjai is vannak, amely alapok a mai kínai böleseletben is érvényre jutnak s a gondolkozás erős fundamentumát képezik. Gyulai füzetében az igazi Laotse és az igazi kínai bölcselet jelenik meg előttünk .

Málnási Bartók György.

Études Bergsoniennes. Hommages a Henri Bergson (1859—1941)
Par Paul Valéry, Floris Delattre, Louis Lavelle, P. Masson—Oursel, Maurice Pradines, René Le Senne, Raymond Bayer, Albert Millot. — Presses Universitaires de France, 1942.

Ezek az értekezések a *Revue Philosophique* (1941 aug.) hasábjain jelentek meg és az elhunyt Bergson emlékezetének voltak szentelve. P. Valéry-nek Bergson temetésén az Académie Française nevében elmondott búcsúszavai után a címben jelzett philosophusok úgy formai mint tartalmi tekintetben kitűnő tanulmányokban mutatják be Bergson gondolkozását. Delattre az agg bölcselő utolsó esztendeit ismerteti meg velünk, Lavelle Bergson valásböleseletének rejtelseibe óhajt bevezetni, P. Masson Oursel a logika és mystika viszonyáról elmélkedik a Bergson gondolkozása alapján, Pradines azt fejtegeti, hogy miféle viszony áll fenn Bergson philosophiájában a lélektan és spirituálizmus között, Le Senne Bergsonnak a morális intuitioról szóló tanát vázolja, Bayer Bergson aesthetikai nézetei felett medítál s végül Millot Bergson tanát világítja meg. — Természetes, hogy e fejtegetésekkel nem mindenben értünk egyet és sokszor másként értelmezzük Bergson egy-egy tanát is s az egyes megoldások értéke felől is más véleményvel vagyunk, — azt azonban tagadni nem lehet, hogy a közétett tanulmányok mindegyike gondolkozásra és Bergson tanainak újból való elemzésére késztet. Ebben áll a munka fő-érdeme.

Málnási Bartók György.

Die Gründung der Reichsuniversität Posen. Ez az alkalomhoz méltó artistikus kiadásban megjelent mű, azokat a beszédeket közli, amelyek a poseni új egyetem megnyitási ünnepélyén, 1941 április 27-ikén mondatnak el. Minket ezekből a beszédekből az érdekel, hogy miféle szempontok vezették a német kormányzatot ennek az egyetemnek az alapításánál és szervezésénél. Megtudjuk ezekből a beszédekből, hogy az új egyetem kebelében helyezkedik el a mezőgazdasági fakultás, amely kísérleti célokra olyan birtok-állomány felett rendelkezik, amilyenre az egész Birodalomban példa nincs. Az új egyetem részére kijelölt területen fog felépülni az egyetem minden szükséges épülete az állatorvosi fakultás klinikáival, a sportteleppel és a diákházakkal együtt. A műhöz esatolt térkép világosan mutatja az egyes intézetek, klinikák, központi-épület stb. elhelyezkedését ebben az „egyetemi város“-ban. A központi épületben — egészen természetesen és magától értetődően —

foglalnak helyet a szellemtudományi helyiségek s úgy látszik, hogy a Vezér éppen ezekre a helyiségekre fog nagy gondot fordítani, mert a szellemtudományok vannak hivatva arra, hogy a poseni egyetem diákjainak szívében a német nationalsociálisztikus keleti politika tüzet határozottan felgyújtsák. Megtudjuk azt, hogy a Göring legmagasabb védnöksége alatt a német keleti kutatás részére itt nagy intézet létesült, de nemsokára megnyílik a lengyel-ség kutatását célul kitűző Intézet és a keleti településekkel foglalkozó tudományos Intézet is. Rust miniszter beszéde arra mutat rá, hogy a filozófiai fakultás keretében a főszűly éppen azokra a szakokra esik, amelyek a néptudományok körében helyezkednek el. E célból olyan tanszékek állítottak fel e fakultás keretében, amelyek a Birodalom többi egyetemén egyáltalában vagy nagyon elszórtan vannak képviselve. A miniszter meleg szavakkal adja át az egyetemet a Rektor kezébe. A Rektor, dr. Carstens bővebben nyilatkozik az új egyetem céljairól és eszközeiről, amit lehetővé tesz az, hogy beszéde a legtágabb keretekben helyezkedik el az összes elhangzott beszédek között, ami ismét természetes, ha tudjuk, hogy az egyetem képviselője minden vonatkozásban az autonóm tudomány alapján álló Rektor Magnificus. Az ő beszéde világosan mutatja, hogy az új egyetem kebelében az egyes fakultások keretei sok tekintetben bővítettek olyan tanszékekkel, amelyek az egész német nép életében végbe menő folyamatokkal és történésekkel a legszűkebb viszonyban állanak. E célnak megfelelően a filozófiai fakultáson tanszékek létesítettek a néptudomány (Volkskunde), a néptan (Volkslehre), a fajpolitika, az agrár- és településtörténet, a paraszt- és gazdaságtörténet, a politikai külföld-tan (Auslandskunde) számára. Általában — mondja a Rektor — ha a 18-ik század óta a humanisztikus gondolat volt minden német egyetem munkájának közös alapja, úgy most már a népi-politikai gondolatnak kell a meghatározónak lennie. Itt ebben a határmentén fekvő tartományban minden egyes professzornak, sőt asszisztenseknek, tanársegédnek, az utolsó deáknak élő viszonyban kell állania azokkal az égető problémákkal, amelyek itt a nép életét áthatják és alakítják. „Azok, akiket ez az óriási rythmus bensőleg meg nem ragad, hanem a problémákat csak szigorú és józan objektivitásban akarják kezelni, a német Keletnek ezen az egyetemén működésüknek kedvező talajt aligha fognak találni“ (32. l.). Ezt az egyetemet jól hozzá kell kapcsolni a német nép életéhez, — hangsúlyozza minduntalan a programot adó Rektor. A nép életébe való szoros betagolódásra annyival inkább szükség van, mert a Rektor megállapítása szerint a különböző vidékekről odatelepitett németek életének, szokásainak stb. egybeforrása nem oly magától értetődő dolog, amint azt első pillanatra gondolni lehetne. A Kelet-kutató Intézetnek, a Lengyel-kutató Intézetnek itt széles tere nyílik az egyetemi tanszékekkel való együttműködésre. Aztán másfelől a tartomány agrár-jellege is olyan problémákat kelt életre, amelyeket a mezőgazdasági fakultás csak a szellemtudományi, természet-tudományi, orvosi és állatorvosi fakultásokkal együtt tud megnyugtató módon megoldani. A birtokviszonyok tökéletes újjárendezése a paraszti és a birtokjog erőteljes kezelését kívánja a jogi és mezőgazdasági fakultáson, a praktikus növénynevelés

pedig a növényföldrajz intenzív munkáját követeli, a közlekedési és gazdasági földrajznak nem lehet csak elméleti eredményekkel megelégednie, hanem bele kell nyúlania a gyakorlat forrongó életébe is. E célt szolgálja közelebbről a filozófiai fakultáson felállított tanszék „Szovjetország nép- és országismerete” számára.

A könyv szép illusztrációi a megnyitó ünnepély egyes jeleneit és az egyetem egyes részeit örökítik meg.

Málnási Bartók György.

Biró Sándor: Falusiak a középosztályban. Különnyomat a Magyar Szemléből. Bp. 1942.

Biró S. kolozsvári kollégiumi tanár kis füzeté igen figyelemreméltó megállapításokat foglal magában. Különösen mint az erdélyi székely nép ismerője és gondos megfigyelője arra a kedvező eredményre jut, hogy ez az osztály minden tekintetben alkalmas a magyar középosztály felfrissítésére. A paraszt származású értelmiségiek u. i. őstőneikben, gondolkozásmódjukban, szellemiségükben teljesen magyarok s csak arra kell vigyázni, hogy az alsóbb iskolákból a középiskolákba kerülő gyerekek állandóan tudatában maradjon annak a sok tősgyökeres értéknek, amelyet az ő paraszti származása rejt magában (tisztá magyarság, népköltészet, népművészet, népzene, népszokások, stb.). De hoz magával ez a réteg egészen új értékeket is: a munkának és a hivatásnak megbecsülését, ami a középosztályban mind ijeszteőbb mértékben válik ritkasággá. Ez pedig paraszti életformájukból következik: egész éven át kemény és szigorú munkával kell küzdeniök a mindennapiért s ennek a munkának türelmes, lelkiismeretes munkának kell lennie, ha célt akar érni. Innen, hogy az igazi felelősségteljes munkát másnál is megbecsülik. Eleinte nehézkesek ugyan, de ez a nehézkeség mindenkinél megvan, aki új viszonyok, új életforma és új lelkületű emberek közé kerül. Ebből a nehézkeségből származik az a szerénység és bizalmatlanság is, amely sokszor megakadályozza őket a kellő érvényesülésben. Biró S. jól magyarázza ezt a nehézkes magatartást, amely valóban általános lelki jelenség lehet. Még Erasmusról is elmondotta barátja Ammonius, hogy magatartását gyakran „subrustica verecundia” — paraszti zavartság jellemzi. Hiszen a legkönnyebben mozgó középosztálybeli is könnyen válik nehézkesé, ha váratlan környezetre bukkan s feltétlenül mindig azzal válik ott, ahol reá nézve minden feltétel idegen. Vagy nehézkesé válik vagy szemtelenné és tolakodóvá. Sőt az igazán művelt és kultúrált lelkű középosztálybeli igen gyakran öntudatosan válik zárkozottá és ez a zárkozottság mindig nehézségekkel jár. A bizalmatlanság nem is egyéb, mint nehezhozzáférhetőség.

Biró S. nagyon jól választotta meg azt a lélektani pontot, ahol a parasztság felől jött lélek nehézkesége magyarázatot lelhet. A másik oka ennek a jelenségnek természetesen az az iszonyodás minden konvencionálismustól, amely konvencionálismustól

san tönkre teszi a középosztály lelki őszinteségét és nyíltságát. Mikszáth mély pilantással jellemezte ezt az osztályt, amikor egyik elbeszélésében azt mondotta, hogy nálunk a tapintat az a cölönk, amit az igazság nyakába szoktunk vetni. Jó megfigyelés az is, hogy a székely közsorból alig néhányan jutottak el olyan magas polcra, amilyent tehetségüknél, személyiségüknél és tudásuknál fogva megérdemeltek. Én is úgy láttam, hogy az ilyenek is a magukfajta származásuk segítségével, azok akaratából jutottak oda, ahová jutottak. Az ilyen „felemelkedő” székely a protectiot éppen úgy utálja, mint utálja azt, aki protectio útján jutott meg nem érdemelt sikerhez. Talán a vele született büszkeség is egyik oka annak, hogy protectiot és búsásabb állást nem keres magának. Igaza is van. (A 8-ik lap második kibekezdésében is sok az igazság; örvendünk, hogy egyszer már itt is kimondatott.) Aki „alulról” jöve erről a büszkeségről lemond, abból hihetetlen svihák és stréber tud lenni. Ezekről azonban jobb nem is beszélni.

Biró S. kis füzete jó kezdeményezés. Folytatását kérjük és reméljük. Ilyen adatokkal közelebb férközünk a magyarság lényegéhez is, amely nem éppen olyan egyszerű probléma.

Málnási Bartók György.

Sándor Pál dr.: *Filozófiai lexikon. I. k. Aall-Erasmus.* Budapest, é. n. Faust kiadás.

Magyar filozófiai lexikon: az ember felesigázott érdeklődéssel és érthető várakozással veszi kezébe ezt a munkát, mely a maga nemében első a magyar bölseleti irodalomban s ha kitűzött céljának megfelel s a hozzá fűzött reménységet betölti, rég érezhető és immár követelővé vált hiányt hivatott pótolni. Nincs filozófiatörténeti lexikonunk és bölseleti szótárunk is csak egy van: Enyvvári Jenő 1918-ban megjelent kis munkája, amely azonban, amint a szerkesztő maga is megjegyzi, inkább a filozófiai irodalom iránt érdeklődő nagyközönség tájékoztatására és nem a kutató, a filozófus használatára készült. Böhm Károly hagyatékában is maradt reánk néhány cikk: néhány filozófiai fogalom szisztematikus magyarázata; a szegedi egyetem Actái között jelent meg 1935-ben. Példát vehet belőle minden magyar tudós, aki egy filozófiai szótár megszerkesztésére szánja reá magát.

Mindennemű lexikonszerkesztés nehéz és háládatlan munka. Nehéz azért, mert nagy tudást, rendkívüli ellenőrző képességet kíván és különösen a szaklexikonoknál nélkülözhetetlenül megköveteli a szerkesztő teljes jártasságát az illető tudományban; szükséges, hogy a szerző alaposan tájékozott legyen szakjában és teljes mértékben áttekintéssel birjon anyaga fölött. Valóban lexikális tudás és széles látókör kell ide és ez még nem is elég: ezzel még csak a durva anyag tört darabjait hordjuk össze többé-kevésbé tagolt halmazba, arány és mértékelés nélkül. Minden szaklexikonnak elengedhetetlen követelménye az, hogy szerzője módszeres elv alapján járjon el, hogy belső, minden elfogultságtól mentes, öntudatos kritikával válogassa össze anyagát. Ehhez pedig bizo-

nyos nemes felülemelkedettség, a tárgy uralmától megszabadult érdekeletlenség, valóban fölényes látás kell, igazi filozófusi munka, ha filozófiáról van szó. Háládatlan dolog a lexikonszerkesztés, mert a tudományban jártas ember mindig bizonyos előítélettel, talán kis lenézéssel, a teljesség és pontosság iránt érzett kétellyel vesz kezébe minden lexikont. All ez a megállapítás különösen azokra az enciklopédiákra, amelyek már nevükben is minden tudást kimeríteni ígérnek s amelyekben igen sokszor nem látjuk a fáktól az erdőt. Ezekben a művekben jó adag dilettantizmus veti össze minden erejét bizonyos hasznossági cél (minden esetben jó üzlet) elérése érdekében.

Szaklexikonoknál ebből a szempontból nézve másképp áll a dolog. Megvan a kijelölt terület, a szaktudós többé-kevésbé birtokában van anyagának, csak a kidolgozás módszeres elvének megválasztása szükséges. Ez a tény azonban, a helyes módszer, az irányító szempont megkeresése döntő kérdés. Ettől függ minden szaklexikon jósága és használhatósága.

Vajjon Sándor Pál Filozófiai lexikona mennyiben felel meg ezeknek a követelményeknek? Egyedülállósága, úttörő-mivolta láttán és abban a meggyőződésben, hogy már műfajánál fogva is nemcsak szakemberek, hanem szélesebb rétegek kezébe kerül, jogosult ez a kérdés és megvalljuk, némi aggodalommal tekintünk az elkövetkezők elé, amikor a több kötetre tervezett munka első, díszes kiállítású darabját kezünkbe vesszük. — Épen a módszer kérdésére tereli a figyelmet már a cím is: Filozófiai lexikon. Az ember azt hiszi, hogy íme, szerzőnek sikerült megoldani a problémát: ebből a címből legalább is az világlik ki, hogy módszeres, szisztematikus fejtegetését találjuk alatta a filozófia összes kérdéseinek, fogalmainak, irányainak; hogy útmutatást ad a filozófia hatalmas területén eligazodni óhajtónak. Egy pillantás azonban a könyvbe meggyőz arról, hogy kezdeti aggodalmunk valóra válik: nem *filozófiai lexikon* van előttünk, hanem *filozófiatörténeti* gyűjtemény; hiába keressük benne a cím ígérte filozófiát, csak filozófusok élettörténetét és munkásságuk többé-kevésbé sikerült rajzát találjuk. A szerzőnek tisztában kellett volna lennie azzal, hogy mit is akar voltaképpen: filozófiai szótárt, filozófiatörténeti lexikont vagy filozófiai lexikont írni: a cím zavart okoz, érzékeltetnie kellett volna ezt a csekély, de annál jelentőségtelegebb különbségtételt, hiszen *Noack* és *Eisler* meg mások sem szégyenlették jelezni, hogy filozófiatörténeti lexikont szándékoznak olvasóik kezébe adni. Sándor Pál munkája tehát filozófiatörténeti lexikon s most már az itt a kérdés, hogy vajjon mennyivel ad többet egy jól megírt, részletes filozófiatörténetnél?

Anyagban mindenesetre többet nyújt, de mégsem eleget. Ha emlékezetünk nem csal, már a lexikon elkövetkezendő megjelenését beharangozó nyomtatvány szép és dícséretreméltó ígérte nyújtotta a munka magyar filozófiai részét illető teljességének. Szerző ebbeli törekvésével mindenben egyetértünk és örömmel kell üdvözlőnk minden olyan megnyilvánulást, mely a magyar filozófiát megérdemelt jogaiba igyekszik juttatni. Nagy kár azonban az a tény, hogy a teljességre törekvés mellett elveszett a lényeg: *mit mondott* voltaképpen ez és ez a magyar filozófus? A szerző kevés fáradságot vett magának ahhoz, hogy jobban utánanézzon: mi

is történt a magyar filozófia multjában? Különösen a régi magyar bölcséleti irodalom ismertetésénél, ami írók és művek felsorolásánál alig nevezhető többnek, megelégedett azzal, hogy Almási Balogh Pál Philosophiai Pályamunkájából kiírta a neveket és azt a néhány jellemző szót, amit ott találhatott. A teljességhez is szó fér: hogy csak néhány nevet említsünk, nem szerepel Beregszászi Nagy Pál, Boda István, Budai Ferenc stb. Szépséghibának számít, hogy Árkosi Gelei Benedekkel összetéveszti Árkosi Tegző Benedeket s hogy Apáti Miklósnak, az első igazi magyar cartesianus filozófusnak alig pár szót szentel.

Az a kérdés mármost, hogy vajjon a szerző rendelkezik-e azzal az immanens kritikával, mely történetíráshoz, legyen az filozófiatörténet vagy filozófiatörténeti lexikon, elengedhetlenül szükséges? Bir-e áttekintéssel a filozófia egészének fejlődése felett és meg tudja-e ragadni a lényeges mozzanatokat? Filozófiatörténeti lexikonról lévén szó, ahol a műfaj természetéből eredő szaggatottság és szétszórtság elveszti szemünk elől az összefüggéseket, ennek a követelménynek ismertetője az arányosság. Bármilyen irodalmi mű értékét ugyan nem annak terjedelme szabja meg, hanem belső felépítése, organizáltsága: a filozófiatörténet folyamatos előadásmódja természetesen könnyebb és a filozófiai rendszer alkatának megfelelőbb forma, ahol az eszme fejlődését könnyűszerrel nyomon követhetjük. A lexikon konvencionális formája nagy feladat elé állítja a szerkesztőt: önálló cikkeket kell írnia, de ezek között meg kell lennie az arányosságnak. A tárgy filozófiai rendszerek és filozófusok ismertetése: nem csak a tudós, hanem a hozzá nem értő előtt is világos, hogy itt azzal a mértékkel mérünk: mennyiben járult hozzá valamely böleselő a filozófia rendszerének kialakításához, mennyit sikerült megvalósítania az egyetemes szellem rendszeréből, mennyivel jutott közelebb az igazsághoz? Aki nem látja a központi gondolatot, aki nem bírja felfogni az eszme fejlődésének menetét, az mellékutakra téved, lényegesnek látja a lényegtelen, aránytalan túlzással nagy fontosságot tulajdonít csekélyértékű gondolatoknak. Még nagyobb hiba aztán az, hogyha a filozófiatörténeti lexikon szerkesztője nem bír felemelkedni szubjektív érdektől mentes álláspontra, ha saját véleményét magyarázza bele másokéba. És ebben a nagy hibában leledzik Sándor Pál lexikona is.

Mi az a szempont, amely cikkeinek aránytalanságának javára érvényesül? Végezzünk egy kis számítást. *Albertus Magnus* és *Adler Max* marxista társadalomböleselő egyformán két hasábot kap a lexikonban, *Axelrod* marxista „filozófusnőről“ fél hasábon át kapunk tudósítást, az anarchista *Bakunin* négy hasáb sorain át szórakoztat, míg *Avicenna* egy hasábot kap. *Bauch* Bruno egyforma elbánásban részesül *Basarov* Vladimir-ral, *Bogdanov* nyole hasábjá mellett *Bergson* csak öttel szerénykedik. *Bucharin* is megkapja a maga hat hasábját, de *Alfred Binet* csak 14 sorra érdemes. Nem akarunk abba a hibába esni, hogy egyik filozófus jelentőségét a másikkal mérjük, de már az aránytalanságnál is méltatlabb túlzásnak látjuk, hogy Sándor Pál *Aristoteles* munkásságát 32 hasábon tárgyalja s ezzel szemben *Engels* 54 hasábot kap! Nincs szükség arra, hogy a példákat szaporítsuk: ez a néhány számadat is tökéletesen meggyőz arról, hogy mivel van itt dol-

gunk. Az áruló külső, a méréktelen aránytalanság fényt vet a sötét belsőre is. Fel kellett hívnunk a figyelmet arra, hogy milyen tudomány-ellenes szempontok érvényesülnek ebben a munkában, hogy milyen veszedelmes játék folyik itt a tudomány álarca alatt. A lexikon inkább a nagyközönség, mint a tudós számára készül: a tudós magából a filozófiából okul és tisztán látja a kérdést, kihüvelyezi a burokból a magot és kellő értékére szállítja le az egész művet. A filozófia iránt csak pillanatnyilag érdeklődő, vagy a tanuló azonban inkább lexikonhoz, jobb esetben filozófiatörténethez folyamodik és már kész is az ítélete a filozófiáról, ha egy ilyen munka ferde tükrébe néz: lám, Engels nagyobb filozófus volt, mint Aristoteles. Pedig nem is volt filozófus. Egyoldalú politikai beállítása a filozófiatörténetnek, személyes politikai álláspont becsempészése a tudományba: enyhén szólva, felelőtlen ség. Kíváncsisággal várjuk Sándor Pál Filozófiai lexikonának többi kötetét, de ezekután „átértékelt“ várakozással: vajjon hány hasábon tárgyalja majd Marx tanait, mondjuk Descartes 18 hasábjával szemben? — Az író talán jobban tette volna, ha a magyar filozófia művelőinek részletes ismertetésére tett ígérete helyett inkább az orosz irodalom, különösen a modern orosz társadalombölcselet részletes tárgyalását jelezte volna előre, mert inkább ezt kapjuk művében; itt sokkal lelkiismeretesebben utánajárt a dolgoknak, mint a magyar filozófia ismertetésénél. De hasznos lett volna előre jelezni lexikonának e tulajdonságát már azért is, mert ebben az esetben sokkal több előfizetőre talált volna bizonyos körökben.

Makkai Ernő.